

ТВОРЧИСТЬ ОБЕРІУТІВ НА ТЛІ ФЕНОМЕНОЛОГІЇ Е. ГУССЕРЛЯ

Філософська та художня творчість представників Об'єднання Реального Мистецтва (що увійшло до обігу на всіх мовах як ОБЕРІУ) надає нам всі підстави для розглядання її в контексті феноменологічних шукань Е. Гуссерля. Колись на початку 30 років видатний представник ОБЕРІУ поет, драматург, мислитель Олександр Введенський зазначив: “Я поважився на поняття, на висхідні узагальнення, чого до мене ніхто не робив. Цим я здійснив ніби поетичну критику розуму – більш ґрунтовну ніж та, абстрактна. Я узяв під сумнів, що, наприклад, дім, дача і вежа сполучаються і поєднуються поняттям будівля. Може, плече треба сполучати з чотири. Я здійснював це практично, у поезії, і тим самим доводив. І я переконався у хибності колишніх зв'язків, але не можу сказати, якими мають бути нові. Я навіть не знаю, чи має бути одна система зв'язків, чи їх багато. І в мене основне відчуття недоладності світу і роздрібненості часу. А оскільки це суперечить розумові, то виходить розум не розуміє світу”¹ (тут і далі в цитуванні переклад з рос. мій – Н. І.-Г.). Ці слова свого часу виявилися ретельно записаними другом і товаришем Введенського філософом Леонідом Липавським в його “Разговорах” (1933-1934 р.р.), що відтворювали атмосферу і напрям діяльності кола письменників, філософів, митців під назвою ОБЕРІУ, що до нього увіходили, крім Введенського, Данііл Хармс, Микола Заболоцький, Микола Олейніков, філософи Леонід Липавський та Яків Друскін тощо.

Зазначені слова виявляють недовіру поета до звичних для людини засобів понятійного пізнання, спробу критичного переосмислення раціональності як такої. І хоча це цілковито співзвучно намаганням Гуссерля критично проаналізувати результати сприйняття світу у природній настанові,

щоб в актах феноменологічного вбачання піднятися над ними, звісно ж, не все в цих словах звучить до кінця по-гуссерлевські. Принаймні, Гуссерль не сприйняв би такого відвертого принципового антираціоналізму.

Але, розглядаючи наданий фрагмент “Разговор” у всьому контексті творчості оберіутів, ми відкриємо таку близькість позицій оберіутів та феноменології, що насправді буде дивовижною відсутність будь-якого свідoctва фактичного впливу на представників цього об’єднання вчення Гуссерля. Ні в художніх творах, ні у філософських есе чи трактатах, ні у записах чи щоденниках мені не зустрілися ані ім’я Гуссерля, ані саме слово “феноменологія”, ані жодне з ключових її понять. Здається, до цього не можна поставитися як до результату забутливості чи неохайності. У творах оберіутів зустрічається великий перелік філософських імен і вільно обговорюється багато філософських проблем, в тому числі і такі, що не мають відношення до феноменології, а Хармс у своїх щоденниках взагалі фіксував всі книги, що були ним прочитані, серед яких і філософські (в дужках треба зазначити, що із авторів, що можуть бути важливими для даної проблеми, зазначаються у записах 1925 року Brentano і Шпет з “Явлением и смыслом”. Але жодних змістовних відгуків на зазначене мені не зустрінулось.). Тим більше знаменною стає близькість оберіутської і феноменологічної позицій. Тим більше виявляється, що Гуссерль спромогся сформулювати деякі універсальні принципи пізнання і запропонувати таке описування процедур утворення смислів, котре може бути застосоване до різних пізнавальних ситуацій різними авторами.

Гуссерль піддає критичному розгляданню генезу наукових понять, щоб відкрити за декларованими науковим пізнанням об’єктивністю та істинністю прихований об’єктивізм науки, щоб нагадати, що система наукових понять – це штучно створені ідеалізації, що накладаються на дійсність і структурують і позначають її визначеним чином. Філософ шукає шляхів пізнання, які б дозволили збагнути сутність речей і процесів світу, долаючи обмеженості

наукової раціональності. Ідея про неадекватність науково-понятійного пізнання дійсності є ключовою для оберіутів, що висловлено вже у наведених словах Введенського. Показовим у даному відношенні є вірш Даніїла Хармса “Измерение вещей” (1929 р.), де дійовими особами обговорюються різні пізнавальні засоби. Наведу кілька фрагментів цього твору, щоб показати, як до аналізу залучаються і наукові поняття, і такі способи вимірювання, що їх Гуссерль розглядає як практичні передпосилки формування ідеалізацій науки.

ДРУЗЬЯ Нам вершок дороже глаза
 наша мера он отсчета
 он в пространстве наша база...

ЛЯПОЛЯНОВ Но физики считают вершок
 устаревшей мерой.
 Значительно удобней
 измерять предметы саблей.
 Хорошо также измерять шагами.

ПРОФЕССОР

ГУРИНДУРИН Вы не правы Ляполянов.
 Я сам представитель науки
 и знаю лучше тебя положение дел.
 Шагами измеряют пашни,
 а саблей тело человеческое,
 но вещи измеряют вилкой.

ДРУЗЬЯ Мы дети науки
 но любим вершок...

ПЛОТНИК Ну нет,
 простите,
 я знаю косую сажень.

И на все ваши выдумки мне плевать!
Плевать, говорю, на вашу тетю науку...

ПРОФЕССОР

ГУРИНДУРИН Вот мы
глядя в потолок
рассуждаем над масштабом
разных планов естества
переходящего из энергии
в основную материю,
под которой разумеем
даже газ...

ЛЯПОЛЯНОВ ... измеряются предметы
клином, клювом и клыком.

ПРОФЕССОР

ГУРИНДУРИН Вы неправы Ляполянов.
Где же вы слыхали бредни
чтобы стул измерить клином,
чтобы стол измерить клювом,
чтобы ключ измерить лирой,
чтобы дом запутать клятвой.
Мы несем в науке метр.
Вы несете только саблю.

ЛЯПОЛЯНОВ Я теперь считаю так:
меры нет.
Вместо меры наши мысли
заключенные в предмет.
Все предметы оживают
бытие собой украшают...ⁱⁱ

Хармс вдається до пародіювання раціональних роздумів щодо пізнавальних можливостей різних засобів, чим саме виявляє недостатність наукового шляху, що його із гіпертрофірованою самовпевненістю уособлює безпідставно амбітний професор Гуріндурін.

Близькість поміж оберіутами і феноменологією Гуссерля можна помітити не тільки в однаковому баченні проблеми обмеженості наукової раціональності, а й у методах її вирішення.

Для Гуссерля можливість неупередженого пізнання пов'язана із здійсненням системи процедур феноменологічної редукції, коли призупиняються усі покладання, що їх наївно здійснюють у природній настанові, і коли розум в акті радикальної рефлексії на основі ейдетичної дескрипції вбачає сутності. Як писав Гуссерль, головний лозунг феноменології – Дивись! Тобто дивись, не ставлячи між собою і світом звичні поняття науки, що здатні тільки нав'язувати світові значення. Оберіути, намагаючись досягнути істинних зв'язків світу, що не схоплюються поняттями і раціональними схемами, також здійснюють процедуру певної редукції, відмовляючись застосовувати усталені поняття і покладаючись тільки на власне вбачання. Липавський пише: “Не треба ганятися за доказами. Краще сказати: “Я вникнув і побачив, що це так; вникніть і ви”ⁱⁱⁱ. Чи: “Я дивлюся пильно там, де решта пливе оком”^{iv}. Чи ще: “Вдивися, подумай по суті – і зрозумієш”^v. Тобто поет, що зазирає під ковдру раціональної картини світу, має змінити свою свідомість, реалізувати деякий мистецький жест, що приведе до так званої зупинки часу і мови. Микола Заболоцький у зверненні до Введенського пише, що той своїм намаганням обмежити авторський особистий вплив на “обличчя вірша” перетворює це обличчя на анемічне. “Анемічне обличчя – Ваш трюк, поет”^{vi}. Отже вилучити загальнозначущий смисл із вірша можливо за умов змінювання дії Я, замінювання природної настанови “оберіутською”.

Гуссерль показав, що загальносприйнятний смисл конституюється на основі синтезу ототожнення різних дискретних часових фаз сприйняття, що забезпечується самототожністю і єдністю Я і вираженням значення ноєми у формі поняття. Призупинивши дію понять до моменту неупередженого споглядання, Гуссерль все ж повертає їх задля досягнення виразимості конституюваного у феноменологічно-трансцендентальному полі смислу. Оберіути, на відміну від Гуссерля, прагнуть вигнати традиційні поняття, що, за їхньою думкою, тільки ковзають по поверхні речей, остаточно і зі сфери художнього бачення, і зі сфери філософського дискурсу (так, наприклад, Яков Друкін у своїх філософських працях відмовляється від використання традиційних філософських понять і відповідної термінології, включаючи до текстів слова буденної мови). О. Введенський у віршу “Факт, теория и Бог” розгортає пошук можливостей раціонального пізнання у відкритті істини про світ. Поміж дійовими особами цієї драми, серед яких Факт, Запитання, Відповідь, Теорія, Душа, Бог тощо, відбувається розмова щодо прояснення сутності багатьох речей і подій світу, навіть до таких найвищих істин як Смерть і Бог. І виявляється, що теоретичне пізнання розкриває свою непридатність до одержання певних результатів. Ось декілька фрагментів цього твору.

ФАКТ и в этот день меня манил
 магнит маляток и могил
 я утром встал
 я сел на ленту
 цвела листва
 я поклонился монументу
 и тихо вышел за дрова
 был сон приятным
 шло число

я вижу ночь идет обратно
я вижу люди понесло
моря монеты и могилу
мычанье лебедя и силу
я вижу все и говорю
и ничего не говорю
я все узнал. Я понимаю
я мысль из тела вынимаю...

ВОПРОС что мы знаем о Боге
 дети, люди, друзья?..

ТЕОРИЯ я сегодня скончался...

ДУША иди сюда я
 иди ко мне я
 тяжело без тебя
 как самому без себя
 скажи мне я
 который час?
 скажи мне я
 кто я из нас?...

КУМИРЫ мы есть мы
 мы из тьмы
 вы есть вы
 где же львы?..

ФАКТ однако ужасен таинственный факт
 где эти горы и где тот антракт
 что знаем мы дети

о Боге и сне

где горы эти?..

ОТВЕТ здесь окончательно

Бог наступил

хмуρο и тщательно

всех потопил.^{vii}

Введенський не тільки однозначно показує, що теорія вмирає перед питанням про Бога, намагаючись стверджувати неможливість у раціональний спосіб здобути істинне знання про світ. Але поет зауважує, що й наукове дослідження за допомогою факту як форми емпіричного пізнання також не дає справжнього знання, і в цьому зізнається самий факт у першому монолозі. Введенський у зниженому вигляді представляє самі традиційні форми ведення наукового пошуку (запитання і відповідь, факт і теорія), пародіює віковічні пошуки трансцендентальною філософією сутності самототожнього Я як передумови пізнання. Для нього істинним є “таємний факт” як подія самого життя світу, коли відбувається остаточний прихід Бога та новий потоп. І пізнання має бути безпосередньо спрямованим на цей безперечний факт, а не кружляти манівцями наукового дослідження. Треба зазначити, що свою критику загальносприйнятних форм діяльності поет розповсюджує і на стереотипні, усталені засоби поетичної творчості, у пародійний спосіб використовуючи без будь-якого сенсу алітерації, коли у перших рядках віршу нагромаджуються одні й ті ж приголосні звуки.

Липавський також зазначав, що сучасна наука “вимагає особливої складної техніки дослідження, що транслюється через книги і університети. Ми завжди мріяли про знання пряме і не устатковане складними спорудами. Я не вірю, що для того, щоб зрозуміти світ, треба читати філософські книги чи працювати у фізичній лабораторії. Світ, очевидно, налаштований так, що його суть прозирає в будь-якому його шматочку”^{viii}. Отже її можна побачити,

якщо неупереджено подивитися на речі. Хармс висловлює подібне ставлення до науки у чудовому віршику 1933 року:

открыл наук зеленый том
я долго плакал, а потом
его закрыл и бросил в реку.
Науки вредны человеку.
Науки втянут нас в беду.
Возьмемтесь лучше за еду.^{ix}

При цьому розуміння механізмів означування, конституювання смислу у оберіутів точно феноменологічне. Вони, правду кажучи, не стільки описують самі ці механізми встановлення смислу, скільки, виходячи из потрактування цих механізмів, адекватного гуссерлевському, показують, що відбувається із картиною світу, коли поет переходить у особливу позицію споглядання речей, відкинувши раціональні засоби, що спотворюють справжнє положення, досягаючи змінювання Я через виривання його із часового потоку. За Гуссерлем, як вже було сказано, світ зберігає цілісність і смислову визначеність завдяки конституюючій діяльності самототожного трансцендентального Я. За думкою оберіутів, саме така самототожність Я, що його розуміють в сенсі декартівського людського розуму, який має підтримку вищого гаранта, забезпечує світові загальнозначущу смислову визначеність, цілісність і рухомість. Як тільки Я переходить у новий стан, “вимкнувши” у собі раціональну сферу і призупинивши процедуру часового синтезу окремих вражень за стандартними схемами, що їх узаконила традиція класичного раціоналізму, світ починає “мерехтіти, як миша” (Введенський), перетворившись в нескінченний набір миттєвостей. Звичний смисл світу руйнується, бо відмінено дію звичайних форм побудови смислу. Світ розсипається на шматки, втрачає цілісну визначеність, оскільки зупиняється час і мова: більше не відбувається часовий синтез і більше не дії мова, система загальнозначущих понять, що, у цілковитій відповідності до

Гуссерля, було до моменту цієї зупинки підґрунтям до збереження смислової самототожності світу. Введенський завершує свій видатний твір “Кругом возможно Бог” (1931 р.) такими словами, підтверджуючи, що відсутність смислу виникає при вилученні часу:

Горит бессмыслицы звезда,
она одна без дна.
Вбегаёт мертвый господин
и молча удаляет время.^x

Липавський у філософському есе «Исследование ужаса» представляє картину такого неупередженого споглядання світу, коли Я втрачає свою звичайну самототожність внаслідок “оберіутської редукції”, своєрідного епохе, що призупиняє часовий синтез. Втрата індивідуальності, тобто усталеності Я, і відкриває шлях до речей самих по собі, що втрачають звичні окреслення і стандартну смислову визначеність. Ополудні, коли тиша і спекота наближуються до межі, людину охоплює передбачення нещастя: час готовий зупинитися. Світ стоїть перед очима, як стиснута судою м’язом, як остовпіла від напруги зіниця. Все стає нерухомим: птах, бабка, мураха. Людина починає і про себе підозрювати, що вона скам’яніла і що вийти із зачарованого світу неможливо. Таке відбувається там, де немає розподілу, змінювань, певного ряду. Суцільний світ без проміжків, що не має різноякісності і часу, де неможливе існування індивідуальності. Але раптом хтось звертається до переляканої людини по імені. Це вона сама згадала про себе, про останнього ділителя, схопила себе за душу. Це була присутність під час Протилежного Обертання, коли світ перетворювався на те, з чого він виник, на свою без’якісну основу.^{xi}

Липавський показує, як Я, що перестало бути “останнім ділителем”, тобто зупинило процедуру означування, смислопокладання, в результаті якої

світ до цього зберігав для людини свою визначеність, зустрічається з тим, чим світ є у безпосередньому його явленні людському оку (у даному тексті заскленішому, наче мертвому, бо зупинившому всі процеси часового синтезу), – зустрічається із первісною основою без якостей. Тут точно описана процедура отримання свідомістю того, що Гуссерль називає *data hyle*, гілетичної складової актів свідомості, без здійснення ноетичного акту, що б одухотворив ці дані, із точним розумінням Липавським необхідності здійснення Я такого осмислюючого акту для одержання світом смислу. Нісенітниця виникає в результаті “зупинки Я”, зупинки часу і мови, що утримують до цього моменту Я у його цілісності як основу конституювання смислу. Оскільки оберіути вважають Я, що обтяжене стереотипами бачення світу, що існує у постійному часовому потоці, відповідальним за ствердження стандартного смислу світу, спотвореного таким “нечистим баченням”, у їхніх творах проявляється значна зацікавленість до якостей і до життя Я, що часто межує із “огидливістю до індивідуальності, до її неминучої нечистоти”^{xii}. І звертаючись до мистецького світу, оберіути також не раз зазначають, що суть мистецтва полягає у “звільненні від кривини індивідуальності щодо світу, у розчиненні і розрядженні, грі із часом, що зводиться до його знищення”^{xiii}. Із загального контексту стає зрозумілим, що йдеться знов про Я, що конститується у часовому потоці, обтяжене стереотипами мислення, пізнання і творчості, що є основою покладання загальносприйнятного смислу. І тільки звільнення від такого Я у пізнанні і у художній творчості дозволить вийти до світу, як він є сам по собі, відкрити його справжню сутність.

Липавський згадує казку про сплячу красуню, де в результаті зупинки часу (а це треба розуміти саме як зупинку процесу конституювання смислу) світ втрачає свою попередню смислову визначеність, втрачає *смисл світу*, в ньому лишається тільки те, чим він є “самий по собі”, – рослина. Все зупиняється у вічному сні, і відразу з-під землі виростають дерева, трави, що

затягують все, як зеленим павутинням. Принцеса заснула після того, як укололася веретеном. Виходячи із тіла, кров починає своє самостійне життя, незалежне від особистості, таке життя, як дерева і трава – червона рослина серед зелених. Таке безособисте життя не має часу, в ньому все відбувається в єдину миттєвість. Саме укол розриває інтимний зв'язок між стихійним і особистим життям: починається дивне цвітіння крові, настає зомління світу, безчасовий сон. Відтак світ перетворюється на рослину, заткану зеленим павутинням. Так буде доти, поки не прийде раптом створювач нової нерівномірності із своїм обираючим поцілунком, не виникне знов ілюзія подій, що відбуваються.^{xiv} Іншими словами кажучи, черговий ноетичний акт відновленого Я, що долає запаморочливу млість, повертає собі стереотипи сприйняття світу, дозволить поновити смисл світу, повернути його із зомління, відновити часовий потік подій. Укол веретена спричиняє змінювання у свідомості, коли стихійне життя світу, первісна без'якісна основа отримує самостійне існування, втрачаючи зв'язок із “особистим життям”, тобто із конституюючими актами Я як суб'єкта класичного раціоналізму.

У Якова Друскіна є загадковий твір “Вестники и их разговоры”, що в ньому представлений такий погляд на світ, котрий може бути реалізований тільки свідомістю, що очищена від стереотипів сприйняття і діяльності. Взагалі усі оберіути протестували проти автоматизму існування. Зокрема, Хармс намагався навіть своїм костюмом, інтер'єром здійснити особливу поведінку, деякий “зворотній напрям”, його одяг і речі в його оселі завжди були ані модними, ані старомодними, вони виходили за межі такої опозиції, що ґрунтується на стереотипах. Вісники Друскіна пробувають у нерухомості, втративши часову форму раціонального життя, існуючи у тому прориві часу миттєвостями, що виводять у вічність, котрий надає можливості досягнути світа у його істинному бутті. У згасанні миттєвості настає *das Bestehende* (усталене) – автоматизм думки і життя, автоматизм повсякденності, котрий

подолати простій смертній людині важко, а тому саме вона знає тільки суще, що являється у формах раціонального пізнання, а вісникам відомі способи буття сущого, що являються їм безпосередньо. Вісники, подолавши обмеженість людського раціонального пізнання, стикаються не з явищем (у кантівському сенсі), що за ним річ-у-собі, а з “природнім фактом”, що за ним творення світу. Тобто вісникам, що очистили свідомість від логічних категорій і механізмів, що спотворюють реальність, являються властивості світу у безпосередньому сприйнятті. Вони сприймають речі так, як вони самі являють себе (якщо висловити те по-гуссерлевські), відмовляючись від використання науково-понятійної мови, застосовую для вираження того, що вони побачили, *дорефлексивну* і *післярефлексивну* мови : “Вісники знають мову каміння” (безпосередню мовчазну мову речей) і “Вони говорять про Це та Те” (основні поняття філософії Друскіна, що належать сфері, яка перевищує наукову раціональність)^{xv}.

Уважно придивляючись до творів оберіутів, можна віднайти там і ідеї, близькі до вільної варіації у фантазії, і поняття горизонту як обов’язкового смислоутворюючого контексту і т. ін. Окремої розмови заслуговує аналіз ролі Божественного телеологічного творення, коли кожна мить нова, в оберіутському світі на тлі родумів Гуссерля про телеологію розуму. Але це вже перевищує межі даної розвідки.

Пояснювати близькість різних позицій – справа часто підозріла і завжди неблагодарна. Простіше над усе було б послатися на деякий спільний виток ідей Гуссерля та оберіутів чи довести історичними посиланнями, що оберіути свідомо спирались у своїх філософсько-художніх пошуках смислу світу і можливостей людського пізнання на істотні положення феноменології. Але таких посилань і доказів у мене немає. Тому дозволю собі припущення, що прийняття однакових принципових засад Гуссерлем і оберіутами із необхідністю привело їх до розгортання східних положень. До таких висхідних основоположень можна віднести, по-перше, вимогу

неупередженості, відсутності передпосилок і очищення свідомості від стереотипів природньої настанови, тобто закликання вдивлятися у світ, не обмежуючи свій погляд системою наукових понять, а по-друге, ствердження часу як основи смислоконституювання і як чинника утримання самототожності Я, його смислової визначеності.

-
- ⁱ А. Введенский. Полн. собр. соч.: В 2-х т. – М., 1993. – Т. 2. – С. 44.
ⁱⁱ Д. Хармс. Измерение вещей // Логос. – 1993. – №4. – С. 105-107.
ⁱⁱⁱ Л. Липавский. Разговоры // Там само. – С. 40.
^{iv} Там само. – С. 53.
^v Там само. – С. 17.
^{vi} Н. Заболоцкий. Мои возражения А. И. Введенскому, авторитету бессмыслицы // Там само. – С. 126.
^{vii} А. Введенский. Факт, теория и Бог // А. Введенский. Полн. собр. соч. – Т. 1. – С. 109-112.
^{viii} Л. Липавский. Разговоры. – С. 17-18.
^{ix} Д. Хармс. Жизнь человека на ветру. – СПб., 2000. – С. 191.
^x А. Введенский. Кругом возможно Бог // А. Введенский. Полн. собр. соч. – Т. 1. – С. 152.
^{xi} См.: Л. Липавский. Исследование ужаса // Логос. – С. 77-78.
^{xii} Л. Липавский. Разговоры // Там само. – С. 18.
^{xiii} Там само. – С. 49.
^{xiv} Л. Липавский. Исследование ужаса // Там само. – С. 78-79.
^{xv} Я. Друскин. Вестники и их разговоры // Там само. – С. 91-92.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРКУ

Іванова-Георгієвська Неллі Адольфівна

Старший викладач кафедри філософії та основ загальногуманітарного знання Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова.

Засновник і член правління наукового товариства “Одеська гуманітарна традиція”.

Домашня адреса: вул. Фонтанська дорога, 8, корп. 4, кв. 2, Одеса, 65009.

Домашній телефон: (0482) 635823.

Службова адреса: вул Дворянська, 2, 65000, Одеса.

Службовий телефон: (0482) 681015.

e-mail: nelly@paco.net